

om Mark. som den äldsta kanoniska texten, samt att Matt. och Luk. använde Mark. som egen källa, diskuterar Larsen de olika sätt som Mark. upptas i de övriga evangelierna. Om Mark. är en *hypomnemata* hamnar prologen i Luk. i nytt ljus, vilket gör att Mark. inte kritiseras så mycket som kommenteras. Men framför allt Matt. är viktigt för Larsen, då cirka 80 procent av Mark.-materialet finns reproducerat däri, vilket är en besynnerligt hög siffra. Användningen av Mark. i Matt. kan förstås via ett slags inbjudan till omarbetning i det förra. Matt. kritiserar härmed inte författaren ”Markus”, utan använder tillgängligt, textuellt (rå-)material och förädlar detta till en litterär produkt.

Trots Larsens hypotes om denna möjliga förhistoria betraktades Mark. som enskild bok med en upphovsman, till exempel av Irenaeus av Lyon (ca 130–202). Vad hände? Matteusevangelietets stora teologiska betydelse bland kyrkofäder under andra och tredje århundradet gör Mark. teo-politiskt outhärligt, då deras stora släktskap alltid varit känt bland dess läsare. Att frikoppla Mark. från övriga evangelier, eller ge det en enskild status som annat än bok, skulle potentiellt hota Irenaeus idé om ett fyrfaldigt evangelium, och i förlängningen den apostoliska ordningens fundament. Larsen poängterar i kapitlet ”The Earliest Users of the Gospel according to Mark” att de många olika sluten till Mark. exemplifierar hur Markustexten inbjöd till textuellt deltagande över lång tid. Trots teologer som Irenaeus var Mark. en levande text som endast svårigen kan tillskrivas en författare, eller ens betraktas som ett avslutat verk, under första eller andra århundradet.

Matthew Larsens *Gospels Before the Book* väcker nytt liv i många diskussioner som flertalet forskare möjligen skulle vilja klassa som mer eller mindre avgjorda: evangeliernas genrestämning, det synoptiska problemet, narrativ läsning av evangelierna och så vidare. Även frågor om markinsk teologi och kristologi får ny aktualitet och ett nytt ramverk. Det är min bedömning att Larsen visar en fruktbar väg framåt för

evangelieforskning, med implikationer för vår syn på heliga texters tillkomst och retorik, men även deras teologi.

Joel Kuhlin
Doktorand, Lund

Marie Rosenius. *Spänning och samspel: En orientering i ecklesiologi och liturgi*. Skellefteå: Artos & Norma. 2019. 219 s.

”Det stora problemet med liturgisk teologi är att den är så idealistisk”, hörde jag nyligen någon säga. Liturgisk teologi, här förstått som ett teologiskt teoribyggande vars kanske främsta företrädare är den ortodoxe teologen Alexander Schmemmann (1921–1983), uppvärderar liturgin till primär teologi, grundläggande för all teologisk och kyrklig verksamhet. Inom liturgisk teologi tecknas en bild av liturgin som ett möte mellan himmel och jord, där människor och Gud kommer varandra nära. Liturgin framställs som samtidigt evig och nyskapande. Den både konstituerar kyrkan och är normativ för den. Spänningen mellan detta ideal och människors upplevelse av kyrklig verklighet är uppenbar.

I *Spänning och samspel* tar sig Marie Rosenius an just frågan om dialektik och spänning och visar på värdet av liturgisk teologi för att tolka och kritiskt reflektera över kyrklig praktik. *Spänning och samspel* är ingen regelrätt forskningsstudie utan är snarare att betrakta som ett inlägg i en pågående diskussion om ämnet praktisk teologi och den teologiska reflektionens roll för kyrkans självförståelse och praktiker. Rosenius syfte är att ”bidra till reflektioner över den dialektik som föreligger mellan teori och praxis med fokus på olika förståelser av kyrka och gudstjänst samt förhållandet dem emellan”. Hon gör detta i fyra större kapitel, där de två första utgör översikter över dels ecklesiologi, dels liturgi. Dessa kapitel utgör tillsammans större delen av boken. Därefter följer två kapitel med mer tydlig analytisk prägel, där liturgik och ecklesiologi sätts i relation till varandra och förhålls till både kyrklig praxis och

teologisk forskning. De två inledande orienteringskapitlen målar med breda penseldrag upp en bild av både ecklesiologi och liturgi, framför allt från reformationen och framåt. Rosenius refererar här till en stor mängd studier i praktisk teologi och kyrkovetenskap. Läsaren får dock ingen hjälp att värdera de olika källorna eller sätta in de refererade författarna i ett sammanhang, utan i texten framstår de anonyma fotnoterna som likvärdiga. Detta hindrar inte att framställningen som sådan är tydlig och pedagogisk.

I det tredje kapitlet, med rubriken ”Ecklesiologisk laboration”, vill Rosenius visa att teoretiska perspektiv från liturgisk teologi kan kombineras med teoretiska perspektiv från ecklesiologi. Hon gör detta med hjälp av Avery Dulles fem ecklesiologiska modeller i kombination med David Fagerbergs förståelse av begreppen ”thin” och ”thick”. Begreppen refererar till två olika sätt att betrakta liturgi, relaterade till aspekter av yta och djup och till om utgångspunkten är människors eller Guds agerande i liturgin. Rosenius går igenom Dulles modeller med hjälp av aktuella exempel från Svenska kyrkan och avslutar varje del med en kort kommentar om vilken typ av forskningsmetod som lämpar sig för att studera kyrkan och dess liturgi som ”thin” respektive ”thick”. Det är inte svårt att mellan raderna förstå att Rosenius själv anser att studier som lyfter fram thick-perspektivet lyser med sin frånvaro i relation till mängden studier som lyfter fram thin-perspektivet. Hon menar också att det dominerande thin-perspektivet påverkar kyrkans självförståelse och praktiker. I det avslutande fjärde kapitlet sammanfattar Rosenius boken med hjälp av ytterligare några konkreta exempel på när det är relevant att beakta spänningen mellan liturgi och ecklesiologi i kyrklig praxis och teologisk forskning.

Rosenius driver alltså en tydlig linje i boken. Hon vill visa på vikten av att kombinera liturgi och ecklesiologi, understryka kyrkans mångfacetterade karaktär och argumentera för en viss typ av forskning. Även om hon vid flera tillfällen påpekar att forskning om

kyrkan aldrig kan vara neutral, utan med nödvändighet påverkas av forskarens egen kyrkosyn, saknar jag all typ av explicit självreflektion i texten, och hennes egen kyrkosyn, som alltså enligt henne själv har påverkat texten, förblir dold i mellanrummen.

Det huvudsakliga argumentet i boken handlar om vikten av teologiska perspektiv i forskning om kyrkan. Hon kombinerar insikter från den etnografiskt inspirerade praktiska teologin med en sakramental kyrkosyn, teoretiskt influerad av kyrkovetenskapen i Uppsala under de senaste decennierna. I och med att hon också pekar på värdet av den teologiska forskningens konstruktiva och kritiska uppgift i relation till kyrkan (metaforen ”kyrkans biktspegel” återkommer) tydliggörs hennes förståelse av teologisk forskning som forskning med ett inifrånperspektiv på kyrkan. Hon understryker i linje med detta också att forskning är en typ av teologisk – och kanske även kyrklig – praxis. Jag saknar dock en tydlig definition av vad just ett teologiskt perspektiv innebär i det här sammanhanget och vad det står i motsats till. För att leva upp till titeln hade just den typen av spänningar behövt tydliggöras och problematiseras ytterligare. Detta sker i viss utsträckning i kapitel 3, men diskussionen hade mått väl av att fördjupas.

Sammanfattningsvis är *Spänning och samspel* en bok som på få sidor täcker in väldigt mycket. Den är ett inlägg i diskussionen om den praktiska teologins ämnesidentitet och vill visa på möjliga vägar framåt genom att teoretiskt kombinera liturgisk teologi och ecklesiologi. En av bokens främsta förtjänster är hur den å ena sidan tydligt utgår från Svenska kyrkan i dag och diskuterar en konkret och för många läsare välbekant situation, å andra sidan aldrig låter Svenska kyrkan sätta ramarna för vad kyrkan är eller bör vara. De konkreta exemplen lyfts, med hjälp av teorianvändningen, ur sin lokala kontext och in i en större teologisk tradition. Det är en bok som, tack vare de omfattande inledande orienteringskapitlen, med fördel kan läsas som en introduktion till studier i

liturgi och ekklesiologi. Den är också intressant för den som är intresserad av reflektion över kyrklig praktik som inte i första hand betraktar kyrkan som ett sociologiskt fenomen, utan som ett teologiskt.

*Karin Rubenson
Doktorand, Uppsala*

Stina Fallberg Sundmark (red.). *Kristen gudstjänst: En introduktion. Skellefteå: Artos & Norma. 2018. 311 s.*

En antologi om kristen gudstjänst svarar mot något centralt i kyrkans liv, dess förutsättning. Gudstjänsten beskrivs ofta vara av central betydelse för kyrkan. Anders Ekenberg ger den en kyrkokonstituerande roll, vilket inte är ovanligt oavsett samfundstillhörighet. Författarna är hemmahörande i vitt skilda samfund och grundade i olika akademiska fält. Centralt i boken är kristen gudstjänst utifrån två perspektiv; i ena delen utifrån konfession och tradition, i andra delen utifrån olika akademiska discipliner och delämnerna.

Den första delen innehåller beskrivningar av olika kyrkotraditioner. Gudstjänsten betraktas från romerskt-katolskt (Anders Ekenberg), östkyrkligt (Mikael Sundkvist), svenskkyrkligt (Mikael Löwegren), frikyrkligt (Joel Halldorf) och pentekostalt (Sune Fahlgren) håll. Den andra delen innehåller ett antal tematiska kapitel kring pluralism och mångfald (Stephan Borgehammar), gudstjänstrum (Britt-Inger Johansson), materialitet (Stina Fallberg Sundmark), musik (Mattias Lundberg) och ekumenik (Ninna Edgardh). Hela boken inleds med ett kapitel om ritperspektiv av Anders Ekenberg och avslutas med ett kapitel om liturgikens utmaningar av Sven-Erik Brodd.

Det som möter läsaren är en grundlig lärobok kring gudstjänst på grundutbildningsnivå. Detta syfte når författarna och redaktören väl. Författarna, mycket kunniga inom området, skriver enkelt och begripligt på ett

kreativt sätt. Det som skrivs är väl förankrat i tradition, forskning och folklighet.

I bokens första del skriver författarna inifrån sina egna traditioner samtidigt som texterna baseras på annat material än bara de personliga och partikulära erfarenheterna. Historiskt och empiriskt material skymtar bakom framställningarna gjorda av erfarna forskare. Att själv vara en del av fältet är ofta en styrka men riskerar också att skapa en frestelse att beskriva "sin" berättelse. Detta är en fråga om normativitet där de flesta författare balanserar väl. Mikael Löwegren skriver sitt kapitel om gudstjänst i Svenska kyrkan, vilket är en grannlaga uppgift. Den historieskrivning och den bild jag får av Löwegrens Svenska kyrkan stämmer tyvärr inte riktigt överens med min partikulära erfarenhet av samma samfund. Det är vanligt förekommande att vi berättar om våra samfund utifrån våra sammanhang och möter kontrasterande erfarenheter från ett annat sammanhang. Det finns i viss mån parallella spår i historieskrivningen av Svenska kyrkan vilket också är intressant att ta sin utgångspunkt i. Vissa delar av nämnda historieskrivning saknas. Det som beskrivs av liturgiska tendenser stämmer väl med en del av Svenska kyrkans gudstjänstliv men det saknas också vissa aspekter. Låt mig ta ett exempel: Den liturgiska förnyelsen beskrivs ha skett i en riktning – mot mer liturgisk rikedom. Hela Svenska kyrkan består inte av den typen av mylla även om jag personligen uppskattar den typen av jord, gissningsvis också Löwegren. Den liturgiska försöksverksamheten som strävat efter förnyelse genom nya former som förekommit i Svenska kyrkan sedan 1968 saknas i beskrivningen liksom den låg- och folkkyrklighet som fortfarande präglar i alla fall stora delar av de två nordliga stiftet.

Histeskrivningen av ett samfund som gått från uniform enhet till pluralitet och mångfald vill jag också utmana något. För även om det i viss grad stämmer att det funnits strävan och önskan om uniformitet har det sett annorlunda ut i praktiken. Svenska